Напишу я слово про хату за тисячу верст і за тисячу літ від далеченних сивих давен аж до великого мого часу всесвітньо атомної бомби. На Україні й поза Вкраїною сущу. Білу, з теплою солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом, архітектурну праматір пристанища людського.

Незамкнену, вічно одкриту для всіх без стуку в двері, без "можна?" і без "войдіте!" високонравственну людську оселю. Бідну і ясну, як добре слово, і просту, ніби створили її не робочі людські руки, а сама природа, немовби виросла вона, мов сироїжка в зеленій траві.

Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і уважну, журливу і ніколи не горду. У полі, на горі й під горою, на городі серед квітів весною і влітку, серед насіння восени. Насіння у ній і на ній од стріхи до самого долу. Здається, щезни вона, і спустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злоби.

Опишу її внутрішній образ. Все, що в ній є й чого нема й не було ніколи, хоч і могло би бути. А не було й нема в ній безлічі речей. Нема в ній челяді, немає гайдуків, прислужництва нема. Немає кабінетів, віталень, спалень, де довго сплять, і не було в ній розпусти й лінощів пара-зитаризму. Немає на стінах фамільних портретів, і скарбів нема в сундуках, і ковані панцирі предків не красуються по її кутках, бо билися гаразд лицарі — дідки-небо-раки без панцирів з одверто голими грудьми. А потім погнили онучі, потрухли клейноди до нитки, не стало й сліду на землі.

Не змовлявся в ній ніхто й ніколи заволодівати світом чи поневолювати сусіда, не було в ній бучних бенкетів ні великих урочистих зустрічей, не грали органи ні оркестри в її тісних стінах і ніколи не засідали далекорозумні дипломати. Не було в ній, будем говорити,

щастя, не було тривалих радощів. А було в ній плачу і смутку багато і вельми багато журби поміж насінням отим і квітами.

А знала вона багато розлук і прощань безутішних. І співала вона здебільшого, і так талановито й натхненно, як ніяка оселя в світі, журбу, і прощання, і спогади про далеке минуле, коли ріки були глибші, риба більша, трави густіші, коні прудші й шаблі гостріші.

Опишу я покинуту хату. Споконвіку кидали її, і хто кидав, мало вертався. Носило його скрізь усіма вітрами, чи сам, мов собака, бігав усе життя за чужим возом і лише згадував її, як щасливе дитинство, занедбану свою совість і мову занедбану свою. Покидав він у хаті свою мову, І вона оставалась там жити, і так чомусь сталось на світі, що поза нею вона в'яне, як квітка на дорозі.

Люди, що годують хлібом, молоком і медом других людей, живуть у хаті на землі, що подарована вже їм законом новим навіки у вічне, в обов'язково вічне користування, себто в обов'язок неухильний і неодмінний. Вони розмовляють мовою хати і поля. Коли ж нагода, доля чи случай сують їм під руку портфелика хоч заваляшого і дешевенького, вони кидають хату і міняють мову, бо з нею ніяково завідувати чимсь (портфелик же велить завідувати пильно і общепонятно). І тільки в деякі, здебільшого лихі, часи, в часи утрати портфелика всемогутності, чи примусової відпустки, чи по загибелі корабля після чудесного уникнення смерті, вертаючись на час до хати, вони пригадують, хоч і погано, її мову, тоді немовби блуд сповзає з них, і видно тоді сором і навіть страх побитої собаки, що прокидається тоді в їх непевних душах. Опишу, як воювала колись хата з палацами західного Ренесансу, з кам'яними фортецями розумних ворогів, як легко її завжди було підпалити, як палає вона довгі століття і ніяк не згорить, мов неопалима купина1. І люди — тихі удовиченки, роботящі руки, женці, косарі, молотники, пасічники, пастухи, шахтарі, майстри, воїни — палають на своїх вогнищах жертовних, посилаючи всьому світу, нащадкам своїм, самі не знаючи куди, палкі свої заповіти під грізні гуки щирих і фальшивих проклять чи могильну тишу біля своїх автодафе.

Я не славословлю тебе, моя хатино стара. Не хвастаюсь твоєю драною правобережною і лівобережною стріхою, і не пишаюся коморою твоєю, що її одняли від тебе і розвіяли вітром опустошені духовно некрасиві люди. Я навіть забув уже, що біля тебе був хлів і клуня з чорногузом, який приносив до тебе щовесни наївне дитяче щастя з далекого теплого краю.

Хай не дорікають мені вороги холоднодухі і лживі, що я превозношу, чи прославляю тебе, чи ставлю над всіма оселями світу. Я прощаюсь з тобою. Я кажу тобі — згинь з моєї землі. Хай тебе не буде. Обернись в хороми, покрийся залізом, красуйся великими вікнами, вирости, піднімись над травами, над житами і над садами.

Вирости вгору і вшир. Хай не прощаються на бувших перелазах, не тужать в кожних сінях і попід стріхами вдови й сироти. Хай бігають по твоїх просторих покоях веселі діти, хай одпочивають досхочу в твоїх спальнях і люблятьcя в щасливих лінощах твої люди. Хай се вже будеш не ти. Хай прийдуть до тебе добробут і гідність і сядуть на покуті, щоб зникли сум і скорботи з твоїх темних кутків, і пічурок, і холодних твоїх сіней. Я не захоплююсь тобою, не підношу тебе до неба перед світом.

Ні, я кажу тобі, сивий: ой хатонько моя, голубонько, спасибі тобі — прощай.

Мені жаль розлучатись з тобою. В тобі так гарно пахло давниною, рутою-м'ятою, любистком, і добра щедра піч твоя пахла стравами, печеним хлібом, печеними і сушеними яблуками і сухим насінням, зіллям, корінням. А в сінях пахло макухою, гнилими грушами і хомутом.

В твої маленькі вікна так приязно заглядало сонце, і соняшник, і всякі інші квіти, і зілля всілякі пахучі. А на покуті понад столом і темний сивий бог у срібних шатах, і Шевченко, і козак Мамай, і Будьонний, і Георгій Побідоносець на білих і рижих конях, і ще якісь люди і боги дивляться через стіл на піч, і на кочерги, і на всякого доброго чоловіка,

що входить у двері, вже не скидаючи у сінях шапки, дивляться мрійно і мирно, ніби припинивши навіки тяжке змагання, і проживають в мирному товаристві й згоді, розмовляючи, коли нема людей у хаті, з домовиком, що живе за комином в трубі, і з тихим, зовсім уже кволим українським чортом, і сняться всі вкупі разом бабусі, поки не перехреститься вона з переляку у сні, бурмочучи крізь сон — омя оца-сина.

Нема в мене хати. У втомленій уяві лиш гола піч серед руїн під небом, а біля печі плаче Удова.

1945